

Grygorenko, Wiktor

"Die Welt der Seekarten. International
Ausstellungen von Seekarten aus aller
Welt vom Ende des 16 Jahrhunderts bis
zu der heutigen Zeit", Uwe Schnall, Carl
Erik Lindh, Bremen : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 43/2, 169-174

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Lektura tego opracowania będzie i zajmująca i pożyteczna. Nie trzeba chyba do niej zachęcać historyków nauki.

Teresa Ostrowska
(Warszawa)

Uwe S c h n a l l , Carl Erik L i n d h : *Die Welt der Seekarten. Internationale Ausstellungen von Seekarten aus aller Welt vom Ende des 16 Jahrhunderts bis zu der heutigen Zeit*. Bremen (brak roku wydania) Verlag H.M. Hauschild GmbH, 182 s., 208 rys. w tym 50 kolor.

Ukazanie się w serii międzynarodowych wydawnictw, poświęconych sprawom morza publikacji *Świat map morskich* stało się możliwe dzięki zaangażowaniu się i wsparciu finansowemu aż 24 bogatych i świadomych rangi tego problemu sponsorów z różnych krajów europejskich.

• Projektodawcą pomysłu wydania tej publikacji był Carl Erik Lindh z Londynu. To on podjął trud doboru najbardziej charakterystycznych i nadających się do reprodukcji map morskich i innych dokumentów żeglarskich. On także jest autorem wstępu recenzowanej publikacji. Natomiast funkcję naukowego konsultanta powierzono Ulli Ehrensivärd ze Sztokholmu; w pracach przygotowawczych i wydawniczych brali udział także specjaliści przedmiotu: Georg von Krusenstierna z Ehrenhausen, Nete Bluhme z Kopenhagi, Brigit Elliott ze Sztokholmu oraz jako wyjątkowy specjalista w tym zakresie Simon Pointer z przedsiębiorstwa „Map Hause” w Londynie.

Prace wydawnicze prowadzone były pod administracyjnym kierownictwem Brigit Elliott i obejmowały także, towarzyszącą tym pracom, wystawę map morskich, przy organizacji której uczestniczyło Stowarzyszenie Skandynawskich Linii Lotniczych (SAS).

W słowie wstępnym, Carl Erik Lindh nadmienia, że nowoczesna komunikacja lotnicza stworzyła możliwości oglądania powierzchni Ziemi z samolotu, niby mapy geograficznej. Można przy tym wyraźnie zaobserwować zarysy linii brzegowych wysp i kontynentów, tak jak je widzimy na morskich mapach geograficznych. Niektóre, nawet bardzo drobne, obiekty oglądane z pokładu sztucznych satelitów Ziemi i statków kosmicznych, krążących wysoko nad Ziemią są także wyraźnie rejestrowane na zdjęciach lotniczych i satelitarnych.

Musi to budzić nasz podziw dla umiejętności dawnych pokoleń geografów i hydrologów, którzy za pomocą nadzwyczaj prostych, wręcz prymitywnych instrumentów, najczęściej zaś metodą „na oko”, z wysokości „bocianiego gniazda” byli w stanie dokładnie wyznaczyć na morskich mapach nawigacyjnych, najczęściej nawet w ujęciu perspektywicznym dokładne zarysy linii brzegowej poszczególnych wysp i całych kontynentów, a nawet usytuowanie portów morskich oraz

ich urządzenia techniczne, a nawet organizacyjne możliwości udzielenia niezbędnej pomocy technicznej jednostkom pływającym.

Dawne mapy są więc dla nas bardzo ciekawymi i nad wyraz ważnymi dokumentami owych czasów, nie tylko z punktu widzenia historii odkryć geograficznych, lecz przede wszystkim, jako świadectwa rozwoju metodyki kartografii morskiej. Są one bowiem, jednocześnie, dziełami sztuki; pięknie rozkolorowane, wzbogacone egzotyczną fauną i florą, zwyczajami i strojami tamtejszych ludów, itd.

To wszystko, a ponadto sposoby objaśniania (opisy) oraz przyozdobienia kartuszy i tarcz herbowych wyrażają zamiłowanie ówczesnych ludzi do piękna. Świadczą o tym wyraźnie „artystyczne, panoramiczne rysunki brzegów morskich; widoki (sylwetki) miast nadbrzeżnych i portów morskich widziane od strony morza.

Konkretne, żeglarsko-artystyczne ujęcia rysunkowe na dawnych mapach morskich, dotyczące czynności i orientacyjnych obiektów nawigacyjnych, dopełniają podobizny niektórych egzemplarzy egzotycznej fauny i flory znane jedynie ze słyszenia od tubylców: fantastyczne stwory, nieznane Europejczykom. Prawdopodobnie, miały one na celu przyozdobienie mapy oraz wzbudzenie zaciekawienia w celu ożywienia podróży do tych regionów świata.

Na przykład możemy na dawnych mapach morskich zobaczyć strach budzące potwory morskie, wynurzające się między żaglowymi statkami, pobudzające naszą wyobraźnię, a przy tym zdecydowanie kształtujące. Jako że dawne mapy pozwalają przełamać nasze wątpliwości, co do braku pewności o prawdziwości osiągnięć kartografii morskiej minionych czasów, które już nigdy nie wrócą, czego zaś dowodzi, do niedawna jeszcze skrywana okoliczność, wysokiego uznania wartości naukowej dawnych map morskich, w epoce naszych gorączkowych czasów. Bowiem dla wielu żyjących dziś żeglarzy i kartografów tylko żagiel stwarza najlepsze możliwości osobistego obcowania, sam na sam, z przyrodą. Wymaga to jednak rzetelnego opanowania umiejętności i sztuki nawigacji morskiej, czego przyczyną może być poznanie walorów nawigacyjnych map morskich, szczególnie dawnych, zarówno w sensie praktyki nawigacyjnej, jak i naukowym. Przyczynić się do tego może recenzowana publikacja.

Szeroka współpraca w zakresie rozwiązywania zadań dotyczących nawigacji powietrznej i kartografii notuje się od wczesnych lat siedemdziesiątych XX w. Zapoczątkowało ją znane hasło firmy Scandinavian Airlines System (SAS): „Korzystaj z usług linii skandynawskich nawigatorów”, uznane jako najbardziej chwytliwe. Dopomogły temu także późniejsze inicjatywy SAS, wyrażające się w opublikowaniu kilkunastu morskich map nawigacyjnych świata. Inicjatywa ta została podchwycona przez szereg towarzystw naukowych, traktujących to jako możliwość zapoznania współczesnego człowieka z konkretnymi sytuacjami geograficznymi, kształtującymi się na powierzchni naszej planety, w dawnych czasach.

Okazało się to tak naturalne dla procesu poznawania dziejów jej rozwoju, że wiele wybitnych Towarzystw Wydawniczych zdecydowało się na kontynuowanie wydania podobnych serii map morskich pod różnymi tytułami oraz organizowanie wystaw dawnych map morskich. Między innymi, tylko w ciągu dwóch lat 1984–1985 zorganizowano szereg wystaw map morskich, na których demonstrowane było około 1000 różnych typów map wykonanych w przeważającej części metodą miedziorytniczą. Dużym osiągnięciem tych wystaw były cenne uwagi i propozycje dotyczące sposobu wykorzystania map morskich w badaniach naukowych oraz ich upowszechnienia.

Na podstawie tych badań ustalono dokładną chronologię rozwoju kartografii morskiej w okresie minionego 400-lecia istnienia europejskiej kartografii morskiej.

Na podstawie wyników tych wystaw oraz szerokiej dyskusji o nich została wydana recenzowana publikacja *Die Welt der Seekarten*. Składają się na nią dwie części: t e k s t o w a , licząca 54 strony, jako zarys historyczny rozwoju kartografii morskiej. Oprócz krótkiego wstępu, liczącego 3 strony zamieszczono w niej przykłady trzech kartuszy: Pietera Goosa (str. 3); Jacques'a Nicholasa Bellina (s. 5) oraz Lucasa Jansz Waghenera (str. 54). Dyskutowane są, w tej części, bardzo cenne opinie znawców przedmiotu, na temat charakterystycznych cech i kolejnych etapów rozwoju kartografii morskiej. Takie na przykład jak: *Mapy morskie jako dzieła sztuki* (Ulla Ehrensward); *Przegląd historii kartografii morskiej* (Uwe Schnall i Carl Erik Lindh), w podziale na podrozdziały: Kartografia antyczna; Średniowiecze i portolany; Wczesne instrukcje żeglarskie; Podróże odkrywcze XV i XVI wieków; Niderlandy jako ośrodek rozwoju kartografii; Złota epoka niderlandzkiej kartografii XVI i XVII wieku; Odwzorowanie Merkatora; Francuska dominacja w kartografii XVII i XVIII wieku; Wzlot kartografii angielskiej w XVIII wieku; Angielscy wydawcy map morskich 1750–1850; Udział kartografii w podróżach odkrywczych na Pacyfiku, połowa XVIII w.; Francuska i hiszpańska kartografia morska z końca XVIII i początku XIX wieku; Brytyjskie Biuro Hydrograficzne Admiralicji (1795); Niemieckie urzędowe mapy morskie XIX w.; Kartografia morska Stanów Zjednoczonych Ameryki Płn. XVIII–XIX wieku; Kartografia morska krajów skandynawskich XVIII, XIX i na początku XX wieku; Nowoczesne mapy morskie nawigacyjne XX wieku; Inne zalecane pozycje literatury poświęcone kartografii morskiej.

Natomiast część druga, k a r t o g r a f i c z n a , zawiera przykłady morskich map nawigacyjnych i innych map pomocniczych dotyczące rozpoznawania gatunków fauny morskiej oraz realizacji technik połowów morskich, charakterystyki i osobliwości klimatyczne, a nawet przewidywane zagrożenia ze strony przyrodniczej.

Z całego obszaru wodnego naszej planety wydzielono więc 7 akwenów, dla których w recenzowanej publikacji wybrano szereg map morskich o różnej treści,

mających na celu zapoznanie żeglarzy ze specyfiką warunków morskich tutaj dominujących i z ich fauną. Zaliczono do nich następujące akweny:

- 1) *The Seven Seas* (Siedem mórz), które reprezentują: mapa skorowidzowa całego świata w odwzorowaniu Merkatora, mapa półkuli zachodniej i wschodniej oraz 13 map różnych akwenów Oceanu Atlantyckiego, Pacyfiku i Oceanu Arktycznego.
- 2) *The Seas and Sounds of Northern Europa* (Morza i odgłosy Północnej Europy) zawierający: mapę skorowidzową i 22 mapy szczegółowe. Dla nas szczególnie interesujące są mapy: Bałtyckiego Pomorza Polskiego i Szwedzkiego, oraz Morza Północnego.
- 3) *The Coastlines of Western Europe* (Linie wybrzeży Zachodniej Europy), w skład którego wchodzi: Mapa skorowidzowa i 22 mapy szczegółowe, przedstawiające zarysy w y b r z e ż y oddzielnych akwenów, uzupełnione bogactwem ich lądowej sieci hydrograficznej, sylwetami spotykanych statków morskich i fauną morską.
- 4) *The Mediterranean and the Atlantic Islands* (Wyspy morza Śródziemnego i na Atlantyku). Rozdział ten otwiera typowa mapa skorowidzowa, a w jego składzie zamieszczono 18 map morskich, wśród których na wyróżnienie zasługują dwie klasyczne, piękne mapy nawigacyjne: jedna całego obszaru Morza Śródziemnego, druga zaś Cieśniny Gibraltarskiej. Inne mapy opisują konkretne sytuacje nawigacyjne. Takimi są: Pietera Mortiera *Mapa natężenia ruchu żeglugowego w Cieśninie Gibraltarskiej* (str. 109); Nowa klasyczna mapa nawigacyjna zachodniej części Morza Śródziemnego z pierwszej ćwierci XVIII wieku (str. 111) oraz *Mapa panoram zachodnich wysp z 1791 r.*, w opracowaniu Davida Steel'a na polecenie Ministerstwa Marynarki Wojennej Francji (str. 114).
- 5) *From the Atlantic to the Indian Ocean* (Z oceanu Atlantyckiego na Ocean Indyjski). W tym podrozdziale na uwagę zasługują: Mapa przedstawiająca zarys wybrzeży Oceanu Atlantyckiego południowej Europy i Afryki północnej; Zarys linii brzegowej północnego basenu Morza Arabskiego (str. 119). Na szczególne wyróżnienie zasługują dwie, nie rzucające się w oczy, interesujące mapki Morza Czerwonego i Zatoki Suezkiej oraz portu w Bombaju (str. 126).
- 6) *The Far East, Australia and the Pacific Islands* (Daleki Wschód, Australia i wyspy na Pacyfiku). Zasięg obszaru akwenu jaki obejmują zamieszczone w tym podrozdziale mapy morskie w liczbie 25 wyznaczono, jak zwykle na mapie skorowidzowej. Do ciekawszych przykładów należy zaliczyć mapę Zatoki Bengalskiej (str. 132), a także, bardziej kwalifikującą się do ogólnogeograficznych Mapę Krajów Azji Południowo-Wschodniej, czyli Indonezji, w opracowaniu Pietera Mortiera (str. 133) z 1700 r.; Nie ustępuje ona bowiem, pod względem szczegółowości i dokładności lokalizacji obiektów, mapom

współczesnym. Stwierdziłem to osobiście poprzez porównanie treści mapy recenzowanej z treścią mapy *Kraje Azji Południowo-Wschodniej* w atlasie geograficznym PPWK, tom 2, str. 132–133, oczywiście mając na uwadze różnicę dat wydania obu map: 1700 i 1989, tj. bez mała 300 lat.

- 7) *The American coastlines* (Wybrzeże amerykańskie). Pośród 22 map szczegółowych tego podrozdziału do ciekawszych zaliczyć należy *Mapę Indii Zachodnich*, w opracowaniu Pietera Goosa z 1672 roku; Klasyczną mapę *Wysp Karaibskich* Johna Sellera i Johna Thorntona z 1685 roku (str. 154); Plan Bostonu z siatką kierunków nawigacyjnych w opracowaniu Thomasa Jeffreysa z 1779 r. (str. 156).
- 8) *Ports and Ships, Flags and Compass Roses* (Porty, statki, bandery i różce kompasowe). W tej części, oprócz tradycyjnej mapy skorowidzowej zamieszczono 24 ilustracje, a wśród nich plany perspektywiczne miast portowych i portowych urządzeń technicznych, sposoby realizacji połowów, sylwetki statków żaglowych, flag oraz rysunki i fotografie akcesoriów nawigacyjnych.

Recenzowana publikacja stanowi źródło bezcennych informacji z zakresu wiedzy, praktyki i metodyki rozwoju kartografii morskiej w ciągu mijającego właśnie 400-lecia. Chyba najbardziej cenne jest w niej to, że objęto nią całą różnorodność map morskich. Możliwość porównania treści map morskich pochodzących z różnych okresów czasu i obejmujących różne akweny oraz charakterystyki zalecanych w nich technik nawigacyjnych i połowowych pozwalają na wyjaśnienie wielu problemów dotyczących zadań kartografii morskiej.

Postęp poznawczych funkcji kartografii morskiej oraz konsekwentne doskonalenie metodyki procedur nawigacyjnych, poznawania warunków meteorologiczno-klimatycznych poszczególnych akwenów, w celu doskonalenia i konkretyzowania morskich map, miał na celu zapewnienie bezpieczeństwa realizacji zadań żeglarskich, a więc nawigacji i połowów. Oznaczało to śmiałe wtargnięcie kartografii w zupełnie nowe, nieznane sfery działalności naukowej człowieka i rozwijanie (doskonalenie), nie w pełni jeszcze rozpoznanych, od strony teoretycznej metod nawigacji morskiej.

Postęp w tej dziedzinie hamowały niedostatecznie dobrze rozpoznane sposoby sporządzania map morskich oraz praktycznego ich wykorzystania. Wprawdzie pojawienie się map morskich sięga czasów antycznych i wiąże się z nazwiskiem Marinusa z Tyru (II wiek n.e.). Wiemy jednak, że do mapy Marinusa dołączony był obszerny wykaz wskazówek jak posługiwać się mapą wykorzystując siatkę geograficzną na mapie. Bo to właśnie Marinus, jako pierwszy przyjął i w charakterze osnowy konstrukcyjnej swojej mapy morskiej wprowadził siatkę południków i równoleżników w postaci linii prostych przecinających się pod kątem 90°. Położenie obiektów na mapie określały więc ich współrzędne, długość i szerokość geograficzna, wyznaczane na podstawie obserwacji astronomicznych.

Natomiast początki nowoczesnej kartografii morskiej sięgają XIV i XV stulecia naszej ery, wśród których najbardziej znane są portolany. Natomiast wiek XVI i XVII zapisał się w historii ludzkości upowszechnieniem się wielkich podróży morskich. Na podstawie ich wyników w Holandii, największym państwie morskim XVII wieku, zapoczątkowano nawet druk atlasów map morskich. Typową cechą współczesnych morskich map nawigacyjnych jest zasada szczegółowego przedstawiania ukształtowania dna morskiego, co było wcześniej niemożliwe.

W XVIII wieku centralnym ośrodkiem rozwoju kartografii morskiej stała się Anglia. W tym czasie morskie mapy nawigacyjne osiągnęły taki poziom szczegółowości jaki przetrwał aż do naszych czasów. A mianowicie:

- odwzorowanie równokątne Merkatora zdobyło ogólne uznanie, mapy zaś uzupełniane są coraz większą liczbą punktów głębokościowych;
- w połowie XIX wieku nastąpiło upowszechnienie żeglugi parowej, co zmusiło kartografów morskich do zwiększenia precyzji ukształtowania dna morskiego, szczególnie głębokowodnych basenów morskich. Jednocześnie nastąpiło uściślenie kształtu linii brzegowych w postaci map batymetrycznych, opracowywanych w trybie specjalnie organizowanych ekspedycji oceanograficznych dla potrzeb rybołówstwa.

Pomimo tak szeroko rozwiniętego frontu badań oceanograficznych najliczniejszą grupę opracowań kartograficznych ciągle stanowią mapy nawigacyjne, tak zredagowane, aby zapewniały pełne bezpieczeństwo żeglugi morskiej i rybołówstwa.

Zsatisfakcją stwierdzam, że odpowiedzi na wszystkie wątpliwości nawigacyjne, dotyczące dalekomorskich ekspedycji naukowych i praktyki połowów morskich, znajdziemy w recenzowanej publikacji. Uważam także, że jest to cenne opracowanie, jako zbiór dokumentacji potwierdzających rolę i znaczenie kartografii, jako dziedziny naukowej i działalności praktycznej w tak interesującej dziedzinie jaką jest nawigacja i żegluga morska.

Wiktor Grygorenko
(Warszawa)

Karl Otto Meyer (Red.): *Oldenburg und das Wasser. Beiträge aus der Geschichte der Kartographie*. Oldenburger Beiträge zur Landeskunde, Heft 1. Oldenburg 1992 Isensee Verlag, 76 s., 25 rys. barwnych i 11 cz.-b.

Państwowe Muzeum Nauk Przyrodniczych i Prahistorii w Oldenburgu, prowadzące badania, mające na celu poznanie kierunków rozwoju i osobliwości krajoznawczych różnych regionów geograficznych Północno-Zachodniej Saksonii, w przeszłości i współcześnie, zgromadziło bogatą dokumentację kartograficzną